

Нерідко можна зустріти визначення цих поховань як латенських, що зазнали впливу гето-фракійського середовища. Однак варто зауважити, що загальна їх кількість не перевищує десятка; усі вони, виконані згідно з обрядом куштановицької культури й на куштановицьких могильниках, містять майже виключно жіночий інвентар. З огляду на це, згадані поховання можна окреслити як куштановицькі з латенськими елементами. Їхня поява вказує насамперед на існування матримоніальних зв'язків між носіями прибулої латенської та автохтонної куштановицької культур, запозичення останніми престижних предметів кельтського виробництва, а також про взаємну асиміляцію й переважно мирний характер співіснування обох груп. Відсутність у регіоні класичних для центрально-європейського латену інгумаційних поховань пояснюється специфікою поховального обряду, зокрема, раннім переходом місцевого кельтського населення до поховального обряду, який не залишав помітних для археології слідів. Вважається, що латенська культура Закарпаття припиняє своє існування в результаті експансії даків, носіїв латенізованих пам'яток Падеа-Панагюрські Колонії, близько середини I ст. до н. е. Водночас, знахідки в похованні з Бобового й на поселеннях Бакта й Дийда мальованої кераміки, найбільшим центром виробництва якої було дакійське городище Земплін, а також середньолатенських фібул засвідчує, що окремі кельтські поселення пережили кельто-дакійські війни середини I ст. до н. е. й на деякий час вписалися у нові економічні та політичні реалії.

Keywords: Латенська культура, Закарпаття, кельти, Падеа-Панагюрські Колонії, археологія.

УДК 327(470+571:520):341.81(522.2)

О. Кириченко, ст. лаборант
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Харків, Україна

РОСІЙСЬКЕ ІМПЕРАТОРСЬКЕ КОНСУЛЬСТВО У НАґАСАКІ

У статті проаналізовані обставини відкриття та діяльності консульства Російської імперії у Наґасакі. Уточнена дата його заснування, прізвища та посади очільників. Визначені основні функції та особливості діяльності консульської установи, до яких, зокрема, належала опіка консула над військово-морським лазаретом у Наґасакі. Описаний випадок залучення купця до виконання консульських обов'язків, а також випадки виконання консульських функцій на користь Російської імперії представником іншої європейської держави і навпаки. Проаналізовані донесення російських консулів у Наґасакі до Азійського департаменту МЗС. Розглянуті конфліктні ситуації, що виникали між консулом та представниками Морського міністерства.

Ключові слова: Російська імперія, Японія, консульство, Наґасакі, лазарет.

Порт Наґасакі був відкритий Японією для російських суден з 1855 р., а з 1858 р. російський уряд отримав право призначити туди консула чи консульського агента. Точна дата відкриття російського консульства у Наґасакі є спірним питанням. Найбільш ранню дату називає у своїй статті дослідник О. В. Ілишов [10, с. 27]. Він твердить, що з 1866 р. у Наґасакі працював почесним консулом (на неофіційних засадах) М. Ф. Цивільков, з 1868 р. посаду нештатного консула обіймав О. Ф. Філіппеус. За словами автора, офіційного статусу російське консульство у Наґасакі стало набувати з 1871 р. За інформацією, що подає К. М. Попов, у 1868 р. у Наґасакі відкрилось консульське агентство, на чолі якого стояв крупний російський купець О. Ф. Філіппеус [15, с. 416]. Згідно з даними Дж. О. Ленсена [18, р. 166] та П. Е. Подалка [14, с. 58], відкриття у Наґасакі російського консульства відбулось у 1873 р. У списку вихідних паперів російського консульства у Хакодате, знайденому нами в Архіві зовнішньої політики Російської імперії (АЗПРІ), згадується документ, що має назву "До Азійського Департаменту щодо призначення п. Філіппеуса російським консулом у Наґасакі", датований 1 жовтня 1867 р. [3, л. 3]. А 9 вересня 1868 р. міністру закордонних справ Японії були відправлені папери про призначення О. Ф. Філіппеуса консульським агентом у Наґасакі. У 1869 р. (точна дата, на жаль, невідома) у хакодатське консульство були доставлені папери від японської влади стосовно отримання листа про затвердження О. Ф. Філіппеуса консульським агентом. Окрім того, в АЗПРІ зберігаються листи до Й. В. Лімбруггена, який обіймав посаду тимчасово виконуючого обов'язки консула Російської імперії у Наґасакі до прибуття туди О. Ф. Філіппеуса [2, л. 1–33].

Мета нашої статті – дослідити обставини відкриття російського імператорського консульства у Наґасакі та проаналізувати особливості його діяльності до моменту закриття представництва у 1904 р. у зв'язку з розривом дипломатичних відносин між Російською та Японською імперіями.

Відповідно до знайдених нами документів, першим, хто представляв інтереси громадян Російської імперії у Наґасакі, був Й. В. Лімбругген. Інформацію про осо-

бу Й. В. Лімбруггена встановити досить проблематично. На сайті "Nagasaki Foreign Settlement" вказано, що Й. В. Лімбругген, працював у торговельній компанії "Walsh&Co"[20], одним із засновників котрої був консул Сполучених Штатів у Наґасакі Дж. Дж. Уолш. В офіційних листах до Й. В. Лімбруггена звертаються то як до виконуючого обов'язки консула, то як до консула Російської імперії. Вірогідніше за все, він все ж не мав усієї повноти повноважень консула. Адже на прохання російського консула у Хакодате Є. К. Бюцова (1837–1904) до розв'язання спірних питань між росіянами та жителями Наґасакі був залучений консул Пруссії у Наґасакі Р. Ліндау.

Представник Російської імперії у Наґасакі спілкувався з місцевою владою на рівні помічників генерал-губернатора о. Кюсю. На їхнє прохання Й. В. Лімбругген інформовав російських громадян про дати японських свят, коли митниця була закрита; про заборону продажу та купівлі опіуму; про право російських підданих у випадку пограбування звертатись до поліцейського управління міста [2, л. 1–9]. Помічники генерал-губернатора о. Кюсю регулярно сповіщали виконуючого обов'язки консула про всі зміни, що відбувались на митниці. Приміром, 2 червня 1868 р. Й. В. Лімбругген отримав листа про присвоєння митному управлінню назви, яка у дослівному перекладі мала наступний вигляд: "Офіс, де іноземці укладають угоди" [2, л. 16]. А в липні того ж року три митних управління змінили свої печатки, про що також повідомили Дж. В. Лімбруггена. Влітку 1868 р. японські чиновники звернулись до Й. В. Лімбруггена з проханням поінформувати всіх російських підданих, які перебували у Наґасакі, про заборону експорту рису, пшениці та іншого зерна.

Співпраця Й. В. Лімбруггена з наґасакською владою була досить активною. У листі від 5 жовтня 1868 р. йому повідомили про призначення нових уповноважених МЗС у Наґасакі. Вже через п'ять днів новопризначені чиновники зв'язались з виконуючим обов'язки консула Російської імперії з приводу розповсюдження серед усіх російських торговців інформації про необхідність надання до митного управління детальних відомостей про найменування і

кількість їхніх товарів. Лише за цієї умови купець міг отримати дозвіл на експорт та імпорт краму.

Таким чином, протягом нетривалого періоду своєї служби у Наґасакі Й. В. Лімбругген став сполучною ланкою між росіянами, які прибували до цього порту, та місцевими чиновниками. Його наступником став О. Ф. Філіппеус. У листі, датованому 16 жовтня 1868 р., російський консул у Хакодате Є. К. Бюцов сповіщає Олександра Федоровича Філіппеуса про призначення його нештатним консульським агентом у Наґасакі і про підлеглисть його на цій посаді хакодатському консульству [2, л. 34]. О. Ф. Філіппеус був петропавлівським купцем 1-ї гільдії, тобто він мав право вести закордонну торгівлю. У 1867–1869 рр. він разом із чиновником з особливих доручень С. С. Абазою заснував першу російську транспортну компанію на Далекому Сході "Філіппеус і К". Отримавши кредит у американської фірми в Японії "Бр. Уольш", товариство розпочало свою діяльність з доставки іноземних товарів, зокрема вин і чаю, морем через Аян до Якутська [4, с. 8].

Як безпосередній начальник Є. К. Бюцов надав О. Ф. Філіппеусу вказівки щодо його майбутньої діяльності. Він сповістив новопризначеного агента про те, що загальні консульські обов'язки викладені у консульському статуті [5, с. 531–553]. У листі до О. Ф. Філіппеуса Є. К. Бюцов наголошував на тому, що права та обов'язки консула в Японії були значно ширшими, аніж сфера діяльності консула в Європі. І тому статут, написаний для російських консулів в Європі та Америці, не охоплював всього кола діяльності в Японії. Неповнота статуту компенсувалась тим, що обов'язки консула були достатньо докладно виписані у російсько-японських договорах [2, л. 34].

Начальство О. Ф. Філіппеуса розраховувало на те, що досвід торгівлі на Далекому Сході, яким володів новопризначений агент, дозволить йому "судити про те, чи немає причин розраховувати якщо не на діяльну участь російських купців в іноземній торгівлі з Японією, то принаймні на те, що фабричні вироби та певні свіжі продукти... можуть, за певних обставин, знайти збут у цій країні..." [2, л. 36].

О. Ф. Філіппеус був призначений на посаду консульського агента у Наґасакі саме у той час, коли в Японії йшла громадянська війна між прибічниками сьогунату Токуґава та проімператорськими силами. Тому Є. К. Бюцов наказував О. Ф. Філіппеусу мати зносини з тими, хто представляв уряд *de facto*, не проявляючи жодних особистих уподобань.

Активним помічником О. Ф. Філіппеуса у наґасакському консульстві став Сіґа Уратаро, який до цього працював перекладачем при хакодатському губернаторі для ведення переговорів та переписки з консульством Росії у Хакодате [7, с. 89].

Першим російським підданим, інтереси якого намагався відстояти новопризначений консульський агент у Наґасакі, був сам О. Ф. Філіппеус. До будинку, де він жив, проникли грабіжники і винесли значну кількість вовняної тканини. У проханні про розслідування цієї справи одним з віце-губернаторів О. Ф. Філіппеусу було відмовлено. Натомість йому рекомендували звернутись до представників МЗС, як це робили інші іноземці у подібних випадках. На жаль, невідомо, чи знайдені були злочинці і чи повернули російському агенту його майно.

Згідно з консульським статутом 1858 р., консул зобов'язаний був знати про всі російські судна, котрі приходили до порту його відомства та виходили з нього [5, с. 539]. О. Ф. Філіппеус, як і інші консули Російської імперії в Японії, надсилав до Азійського департаменту

МЗС відомості не лише про рух російських суден, а й інформацію про судна інших західних держав.

Донесення О. Ф. Філіппеуса є цікавим джерелом з історії розвитку міжнародної торгівлі в японських портах. Зокрема, він писав, що з відкриттям для іноземних суден портів Кобе та Нііґата торгівля у Наґасакі стала поступово занепадати. Станом на 1870 р. Кобе став важливим торговим пунктом, і торгівлі обороти там збільшувались, за свідченням О. Ф. Філіппеуса, тією ж мірою, на скільки вони зменшувались у Наґасакі [1, л. 3]. Тим не менш, консульство Російської імперії у Кобе було відкрите лише у 1881 р.

За свідченням О. Ф. Філіппеуса, торгівля у Наґасакі знаходилась в руках китайців. Потреби їхні були невеликими, витрати при веденні справ – настільки незначними, що європейці з ними жодним чином конкурувати не могли. Ціни, які давали прибуток китайцям, для європейців були збитковими.

У донесенні за 1870 р. О. Ф. Філіппеус повідомляв, що російських товарів для Японії протягом року привезено не було. До Росії, а саме до Петропавлівського порту, окрім російської шхуни "Вікентій" з вугіллям відійшов північно-германський барк "Фіделій", що зайшов до Наґасакі з Гамбургу завантажений різними товарами, які належали самому О. Ф. Філіппеусу [1, л. 7].

Таким чином, протягом служби на посаді консульського агента основною функцією О. Ф. Філіппеуса було написання донесень про судноплавство і торгівлю по порту Наґасакі, з чим він справлявся досить успішно завдяки власному досвіду торгівлі на Далекому Сході.

У 1874 р. тимчасово завідуючим справами консульства у Наґасакі був призначений О. Е. Оларовський (1845–?), який до цього служив управляючим консульством у Хакодате. О. Е. Оларовський продовжив справу О. Ф. Філіппеуса щодо написання донесень про стан торгівлі у порту несення служби. Як і його попередник, О. Е. Оларовський доповідав в Азійський департамент про незадовільний стан міжнародної торгівлі у Наґасакі. Загальна вартість товарів, ввезених до порту у 1874 р., перевищила вартість імпорту попереднього року. Але, не будучи задоволені попитом, іноземні купці намагались вивезти непродані товари з Японії. При цьому сплачене за них під час ввезення мито не поверталось.

Що стосується товарів японського виробництва – головними предметами вивозу з Наґасакі були чай, тютюн і рис. О. Е. Оларовський прогнозував збільшення вивозу тютюну та рису у наступні роки. Приводом для зростання попиту на японський тютюн в Європі стало покращення його якості, а також відчутне зменшення тютюнового виробництва в Америці. Збільшення ж вивозу рису було зумовлене гарним урожаєм.

Донесення російських консулів, які служили в Японії, до Азійського департаменту зазвичай передавались для ознайомлення в Департамент торгівлі та мануфактур, проте це не призводило до активізації російської торгівлі в японських портах. У донесенні за 1874 р. О. Е. Оларовський відмічав, що протягом року до Наґасакі заходили 3 російських комерційних судна, при чому, як ввезені, так і вивезені російськими суднами товари належали іноземним купцям [1, л. 18].

Інформація, що містилась у донесеннях наґасакських консулів, мала більш практичне значення для Морського міністерства, адже судна російського тихоокеанського загону протягом зимніх місяців перебували у Наґасакі. О. Е. Оларовський повідомляв до Санкт-Петербургу про розвиток у Наґасакі портової інфраструктури, зокрема, про будівництво доку, його розміри та очікувану дату завершення робіт.

Деякий час О. Е. Оларовський з дозволу російського уряду виконував за сумісництвом обов'язки консула Італії у Наґасакі [19, р. 59]. Італія мала порівняно небагато комерційних інтересів у Японії, італійські кораблі дуже рідко відвідували Наґасакі, тому у місті не було їхнього власного представництва.

Відповідно до консульського статуту 1858 р., О. Е. Оларовський зобов'язаний був надавати допомогу офіцерам російського імператорського флоту завжди, коли цього буде вимагати від нього командир російського військового корабля [5, с. 535]. У 1875 р. начальник загону суден у Тихому океані, контр-адмірал Ф. Я. Брюммер звернувся до керівництва Морським міністерством за дозволом заснувати у Наґасакі опорний пункт. У квітні 1876 р. за сприяння О. Е. Оларовського "російське адміралтейство", котре включало в себе лазарет, лазню та шлюпочний сарай, було відкрите [11, с. 66].

О. Е. Оларовський виконував обов'язки консула до 1880 р. Його наступником був призначений колезький асесор Петро Іванович Рюмін, який знаходився на службі у МЗС з 1873 р. Його річне утримання становило 6 000 руб. плюс 2 000 руб. на канцелярські витрати [6, л. 152].

Згідно зі щоденниковими записами засновника православної церкви в Японії о. Миколи (Японського), восени 1884 р. консулом у Наґасакі служив уже Василь Якович Кости́лев (1848–1918) [8, с. 262]. Російське консульство знаходилось на той час над новим районом міста, що мав назву Омурі. Це був район європейських магазинів, компрадорських складів, комісіонерств та консульств. Консульство Російської імперії розміщувалося в одноповерховому будинку з державним гербом над входом [12, с. 212].

У середині липня 1885 р. завершився термін оренди землі, де знаходився російський лазарет, у зв'язку з чим він був закритий. В. Я. Кости́лев відзвітував головному медичному інспектору флоту В. С. Кудріну, що майно "російського адміралтейства" було продане на аукціоні за 345 мекс. дол. 5 центів. Моряки Тихоокеанської ескадри втратили можливість відновити у Наґасакі своє здоров'я, тому у Петербург було відправлене клопотання про відновлення роботи шпиталю.

На початку квітня 1886 р. на продаж була виставлена межуюча з російським консульством ділянка землі з просторим будинком. Цю ділянку консульству вдалося отримати на правах довгочасної оренди. За ініціативою командуючого загonom суден у Тихому океані адмірала О. О. Корнілова і консула В. Я. Кости́лева на урочисту вечерю з приводу укладення вигідної угоди офіцери чотирьох суден прийшли у цивільних костюмах, аби уникнути непорозумін з японською владою. Переобладнаний та відремонтований будинок уже наприкінці травня 1886 р. прийняв перших пацієнтів. 28 липня цього ж року до Наґасакі прибув управляючий Морським міністерством адмірал І. О. Шестаков. Він побажав лазарету всіляких успіхів та пожертвував 50 руб. У місцевих військово-морських колах цей візит та грошовий внесок витлумачили як знак довгоочікуваного визнання лазарету Морським міністерством та готовності його фінансувати. І хоча пізніше ці надії не справдилися, на ескадрі остаточно стали вважати лазарет своїм і перестали рахуватись із консульством, на землі та під прапором якого він знаходився. У Петербурзі розуміли, що з метою уникнення непорозумін з Японією будь-який заклад на іноземній землі, де служить імператорський консул, має бути у віданні консула. Але через відомчі амбіції Морське міністерство підтвердило підзвітність лазарету військово-морським начальникам. Протести та попередження консула про те яка, що рано чи пізно японський уряд перестане терпіти безконтрольне існування на сво-

ій території іноземної військової інституції, фактично знаходилась поза консульською юрисдикцією, відкидалися на тій підставі, що всі витрати на утримання лазарету несло виключно морське відомство, а консульська юрисдикція не розповсюджувалась на військових моряків, які тимчасово перебували на березі [13, с. 265]. Неможливість представників двох російських відомств домовитись між собою навряд чи позитивно впливала на авторитет дипломатичних представників Росії в Японії.

У другій половині 80-х рр. XIX ст. до Наґасакі стало прибувати все більше росіян, як у складі офіційних делегацій, так і приватно. В. Я. Кости́леву випала честь приймати в Японії учасників експедиції адмірала С. С. Лисовського. Секретар начальника російської ескадри у Тихому океані В. В. Крестовський у своїх подорожніх записках згадував, що В. Я. Кости́лев, відповідно до приписів консульського статуту 1858 р. [5, с. 536], прибув на пароплав у мундирі Міністерства закордонних справ для того, щоб представитись адміралу. Високоповажному гостю та його дружині тимчасово було відведене приміщення у будинку російського консульства. В. В. Крестовський згадував, що В. Я. Кости́лев прийняв адмірала і супроводжувачих його осіб із щирою гостинністю.

Протягом 1890–1892 рр. В. Я. Кости́лев був відсутній у Наґасакі. У цей період виконуючим обов'язки консула був призначений Григорій Олександрович де Воллан (1847–1916), який служив у МЗС з 1873 р.

Згідно із записами Г. О. де Воллана, у наґасакському порту часто стояли судна російського флоту, у місті було багато приїжджих із Владивостоку, тому торговці і корчмарі трохи володіли російською мовою. Г. О. де Воллан писав, що у російському поселенні Інаса не залишилось нічого російського, окрім декількох вивісок; а японські дружини російських офіцерів (конкубіни) знали по декілька російських слів. Морське міністерство орендувало ділянку землі у Сіґа Уратаро, де за розпорядженням Великого Князя Олександра Михайловича була влаштована баня для російських моряків. Щодо лазарету при консульстві – старий корпус для "нижніх чинів" був знесений, і на його місці у 1890 р. під керівництвом консула Г. О. де Воллана було споруджено новий цегляний. Наступного ж року на території консульства був зведений будинок для завідуючого лазаретом лікаря. У 1891 р. відбувалось спорудження кам'яної будівлі консульства. Цього ж року наґасакське консульство було удостоєне візиту цесаревича Миколи Олександровича, який снідав у домі Г. О. де Воллана та оглянув новозбудований лазарет та каплицю [17, с. 16].

Співробітництво російського консульства у Наґасакі та місіонерів російської православної церкви в Японії за служби Г. О. де Воллана налагоджено не було. Коли у Наґасакі був проїздом засновник православної церкви в Японії Микола (Касаткін), він застав там пошкоджену ураганом каплицю. Окрім того, звернувшись до Г. О. де Воллана із проханням допомоги у пошуку японців, які потенційно могли би прийняти православ'я, місіонер отримав відмову. Консул послався на відсутність знайомих японців, яким він міг би рекомендувати слухання проповіді [8, с. 447].

Під час служби Г. О. де Воллана у Наґасакі він був запрошений взяти участь у святі, влаштованому на честь першого прем'єр-міністра Японії графа Іто Хіробумі. На вітальні промови європейських консулів граф Іто відповідав англійською. Г. О. де Воллан писав, що на святі відчувалась певна напруженість, котра зникла після балу та урочистої вечері. Знайомство з японською політичною елітою та європейськими дипломатами дозволило Г. О. де Воллану після повернення В. Я. Кос-

тилева до Наґасакі успішно продовжити кар'єру у російській дипломатичній місії в Токіо.

Повернення В. Я. Костишева на посаду консула співпало з прийняттям нового консульського статуту. У новому зведенні правил для консулів, яке набуло чинності у 1893 р., були вперше визначені приписи для російських консулів у Китаї та Японії [16, с. 745–746], що, на наш погляд, стало свідченням зростання ролі цих держав у зовнішній політиці Російської імперії. Тепер норма про виконання консулами обов'язків, покладених на них російсько-японськими трактатами, була прописана у статуті.

Окрім того, згідно зі ст. 95 нового статуту, до обов'язків консула входило термінове інформування Міністерства закордонних справ і Департаменту торгівлі та мануфактур про заразні хвороби, розповсюджені в його окрузі. В даному випадку мались на увазі епідемії. Але російські моряки, які прибували до Наґасакі, ставали жертвами венеричних хвороб, зокрема, сифілісу. У 1895 р. В. Я. Костишев писав, що боротьба японської влади із проституцією ведеться, як і в Європі, здавна, проте безрезультатно [13, с. 256]. За російськими матросами, які лікувались у наґасакському лазареті, було встановлено пильний нагляд з боку командування, адже будинок розпусти розміщувався неподалік від шпиталю.

Розмір плати за розміщення хворого матроса у лазареті був значно меншим, аніж лікування у японському шпиталі. З середини 1890-х рр. судові ревізори перераховували у лазаретну касу по 15 центів за "нижній чин" і по 25 за офіцера. В. Я. Костишев писав, що економія коштів морського відомства за цією статтею з роками ставала все більш відчутною і у 1890-х рр. досягла не менше 10 тис. дол. на рік. 14 грудня 1900 р. були затверджені "Правила для берегового лазарету ескадри Тихого океану в Наґасакі", відповідно до яких шпиталь мав підпорядковуватись російському консулу. Виключно через консульство мали відбуватись усі зносини лазарету з японською владою [13, с. 265].

Одним із основних завдань консула у Наґасакі залишалось сприяння ефективному співробітництву приїжджих російських експедицій з японцями. У 1895 р. В. Я. Костишев зустрів у Наґасакі ботаніка, професора Харківського університету Андрія Миколайовича Краснова (1862–1914), який був командирований до Японії Міністерством імператорського двору для вивчення культури чаю з метою розведення цієї рослини на плантаціях у Батумській області. За посередництва наґасакського консула А. М. Красновим був найнятий японець Фукутаро Катаяма для супроводження його до чайних плантацій.

В. Я. Костишев також мав честь допомагати капітану Д. А. Лухманову, якому необхідно було купити в Японії буксирний пароплав. Консул направив до нього механіка Федосєєва, котрий колись відстав через хворобу від одного з пароплавів товариства "Добровільний флот". Раніше він був слюсарем Севастопольського судноремонтного заводу і в Наґасакі зайнявся посередництвом між японськими судноремонтними заводами та капітанами російських військових суден. Механік порекомендував Д. А. Лухманову купити парову яхту "Сатанела". Коли вирішувалось питання про її придбання, господар яхти, англійський полковник Хюз, наголосив на тому, що операція купівлі-продажу має бути завершена у британському та російському консульствах, що й було зроблено згодом.

З кожним роком зростало значення Наґасакі як санітарної станції для російських моряків. В. Я. Костишев відмічав, що у місті постійно збільшувалась кількість хворих, яким протягом зими необхіден був теплий клімат [13, с. 253–254]. Траплялись ситуації, коли лікуван-

ня потребували росіяни із психічними розладами. Зокрема, у листопаді 1896 р. мічман П. П. Шмідт (відомий згодом як лейтенант Шмідт) намагався підняти матросів морехідного човна "Бобр" на вбивство власника готелю, з яким виникли певні непорозуміння у дружини Шмідта Доменіки. Вона подала до консульства скаргу на японця Катаокі, звинувачуючи його у зневажливому ставленні. Згідно із консульським статутом 1893 р., судовий розгляд справ між російськими підданими та японцями мав здійснюватись російським консулом разом із японською владою [16, с. 754]. Договір про торгівлю та мореплавство 1895 р. відміняв юрисдикцію російських судів у Японії (ст. XVIII) [9, с. 43]. Але цей трактат вступав в силу лише з 1899 р. В. Я. Костишев, взявши показання у служанки, передав справу до японського суду. Через деякий час у консульство завітав сам П. П. Шмідт, який став погрожувати випороти Катаокі або навіть вбити його. Намагаючись уникнути негативних наслідків подібних дій, консул звернувся до командира човна "Бобр" М. П. Моласа з проханням вжити заходів проти самоуправства російського моряка. Вбивство іноземного підданого могло призвести до серйозного дипломатичного скандалу. М. П. Моласу було відомо, що мічман колись лікувався від неврастенії, тому був зібраний консилиум лікарів, за рекомендацією якого 14 січня 1897 р. П. П. Шмідт був направлений у наґасакський береговий лазарет для лікування від вказаної хвороби.

Під час перебування В. Я. Костишева на чолі консульства у Наґасакі служба там, завдяки збільшенню кількості відвідань росіянами цього порту, вже не обмежувалась виконанням лише канцелярських функцій. Активізувалась практична діяльність консульства щодо захисту прав та інтересів своєї держави та її громадян.

У 1900 р. консулом у Наґасакі був призначений князь Олександр Олександрович Гагарін (1862–1919). На той час порт мав великі запаси дешевого вугілля, док, заводи та майстерні, котрі дозволяли виконувати судовий ремонт майже будь-якої складності. О. О. Гагарін писав посланнику в Токіо О. П. Извольському, що кожної зими п'ять-шість російських комерційних суден проводили ремонт у порту Наґасакі [13, с. 253].

У зв'язку з приїздом до Наґасакі великої кількості російських моряків виникла необхідність у створенні Морського дому – "притулку"-пансіону для матросів, що був відкритий завдяки зусиллям консула О. О. Гагаріна у 1902 р. на приватні пожертви (благодійні надходження від "високих осіб", внески службовців Китайсько-Східної залізниці та далекохідних моряків). Лише за перші півтора роки Морський дім дав притулок 360 незаможним російським постояльцям [13, с. 254].

Консулу доводилось залагоджувати і серйозні конфлікти, що виникали серед персоналу російського лазарету у Наґасакі. Найбільш гучним подібним випадком став замах фельдшера С. Ф. Пушкіна на життя лазаретного лікаря К. А. Елленбогена у липні 1903 р. О. О. Гагарін доповідав посланнику в Токіо, що, незважаючи на спроби приховати від громадськості обставини інциденту, про злочин стало відомо всьому місту.

На нетривалий період служіння О. О. Гагаріна на посаді консула у Наґасакі припало прийняття нового консульського статуту 1903 р. [16, с. 1163–1190]. На відміну від статуту 1893 р., у новому документі не були окремо прописані правила для російських консулів у Японії, у той час, як правила для російських консулів у Персії, Туреччині, Китаї та Корей були виділені в окремі глави. На нашу думку, написання окремих правил для російських консулів у Японії перестало бути актуальним у зв'язку з припиненням дії у 1894–1899 рр. нерівнопра-

вних договорів Ансей та відміною екстериторіальності для європейців і американців.

Ускладнення в російсько-японських відносинах позначились на роботі консульства у Наґасакі вже наприкінці 1903 р. У листопаді консул О. О. Гагарін писав засновнику православної церкви в Японії єпископу Миколі про необхідність призначення священника до Наґасакі. Цей священник мав би відкрити школу для перекладачів, нестача яких негативно впливала на роботу установи. О. О. Гагарін прогнав зі служби кандидата богослов'я Андрія Мінамото за несумлінність. Він перестав працювати з тих пір, як у газетах стали писати про розлад Японії із Росією. Замість перекладів з газет А. Мінамото надавав консулу записи власних міркувань.

Коли на початку 1904 р. почалася російсько-японська війна, О. О. Гагарін отримав телеграфне повідомлення від посланника Російської імперії у Токіо Р. Р. Розена про терміновий виїзд з Японської імперії російської місії та консульств. Олександр Олександрович передав повідомлення у лазарет. Збори шпитального майна та 35 пацієнтів, які лікувались у Наґасакі на той момент, не зайняли багато часу. Японські слуги були терміново звільнені, а зачинений лазарет на час військових дій перейшов під захист французького представника у Токіо. На місці за залишеним у Наґасакі майном доручено було наглядати японському сторожу. Співробітники консульства та шпиталю відправились до порту Йокогама, де на них чекав пароплав "Yarra". 2 (15) лютого 1904 р. співробітники наґасакського консульства разом з іншими російськими дипломатами залишили Японію [13, с. 272].

За період існування консульської установи Російської імперії у Наґасакі клас його голови підвищився від консульського агента до консула. Особи, які очолювали представництво, мали досить різноманітне походження: серед них були іноземці, російські купці, професійні дипломати. Основні функції консульства полягали у здійсненні контактів з місцевою владою, написанні донесень до Азійського департаменту та обслуговуванні громадян Росії, які прибували до Наґасакі. Існувала практика виконання консулами Російської імперії консульських обов'язків на користь інших держав, зокрема, Італії. Особливість діяльності російського консульства у Наґасакі полягала у необхідності опікуватись військово-морським лазаретом. Але співпраця з представниками Імператорського флоту часто переходила у протистояння на ґрунті міжвідомчих амбіцій, що негативним чином відбивалось на авторитеті офіційного представництва Російської імперії в одному з найбільших портів Японії.

Список використаних джерел

1. Архив внешней политики Российской империи, ф. 161, оп. 35, д. 2, ч. 1, л. 2–17.
2. Там само, ф. 268, оп. 559, д. 1, 44 л.
3. Там само, ф. 300, оп. 572/2, д. 65, 11 л.
4. Алепко Н.А. Проблемы формирования системы экономических отношений России и Японии в 60-е гг. XIX века / Наталья Александровна Алепко // Ученые записки Комсомольского-на-Амуре государственного технического университета. – 2010. – № III–2 (3). – С. 4–9.
5. Высочайше утвержденный устав для российских консулов в Европе и Америке // Полное собрание законов Российской империи. Царствование Государя Императора Александра Второго. – Т. 33. – Ч. 2: Законы (33351–34004). – СПб.: Типография II отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1858. – С. 531–553.
6. Государственный архив Российской Федерации, ф. 828, оп. 1, д. 165, л. 27–192.
7. Гузанов В.Г. Приказ флагамена – следовать в Нагасаки / Виталий Гузанов // Морской сборник. – 1996. – № 4. – С. 88–92.
8. Дневники святого Николая Японского в 5 т. / Сост. К. Накамура. – Т. 2. – СПб.: Гиперион, 2004. – 880 с.
9. Договор о торговле и мореплавании, заключенный между Россией и Японией 27 мая (8 Июня) 1895 года // Сборник договоров и дипломатических документов по делам Дальнего Востока. 1895–1905 гг. – СПб.: Тип. А.М. Менделевича, 1906. – С. 27–44.

10. Ильшев А. Первые российские здания в Японии / А. Ильшев // Япония сегодня. – 2004. – № 5. – С. 24–27.
11. Кондратенко Р.В. Военные порты России на Тихом океане в XVIII–XIX веках / Роберт Владимирович Кондратенко // Русский сборник. – 2009. – Т. VI. – С. 56–75.
12. Крестовский В.В. В дальних водах и странах / В.В. Крестовский. – Т. 6. – СПб.: Общественная польза, 1882. – 508 с.
13. Павлов Д.Б. Русский военно-морской лазарет в Нагасаки, 1858–1906 гг. (исторический очерк по российским источникам) / Дмитрий Борисович Павлов // Япония. 2010. Ежегодник. – М.: Институт востоковедения РАН, 2010. – С. 252–273.
14. Подалко П.Э. Япония в судьбах Россиян: Очерки истории царской дипломатии и рос. диаспоры в Японии в конце XIX – начале XX века. – М.: Институт востоковедения РАН, Крафт+, 2004. – 352 с.
15. Попов К.М. Япония. Очерки развития национальной культуры и географической мысли / Константин Попов. – М.: Мысль, 1964. – 640 с.
16. Устав консульский // Свод законов Российской Империи: в 16 т. – Т. 11. – Ч. 2. – СПб.: Общественная польза, 1900. – С. 725–748.
17. Ухтомский Э.Э. Путешествие Государя Императора Николая II на Восток (в 1890–1891) / Э.Э. Ухтомский. – Т. 3. – СПб.: Лейпциг: Ф. А. Брокгауз, 1897. – LXIX, 160, 255 с.
18. Lensen G.A. Russian Diplomatic and Consular Officials in East Asia / George Alexander Lensen. – Tokyo: Voyagers' Press, 1968. – 294 p.
19. Neff R. Korea's Inhospitable Shores: Shipwrecks of Chejulsland / Robert Neff // Transactions. Royal Asiatic Society. Korea Branch. – 2007. – Vol. 82. – P. 53–88.
20. Burke-Gaffney B., Earns L.R. Nagasaki: People, Places and Scenes of the Nagasaki Foreign Settlement 1859–1899. Higashiyamate Stories. Russian Consulate. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.nfs.nias.ac.jp/page027.html#RusCons> – Дата звернення: 23.01.2015.

References

1. Arkhiv vneshnei politiki Rossiiskoi imperii, fond 161, opis 35, delo 2, part 1, listy 2–17.
2. Ibid, fond 268, opis 559, delo 1, 44 lista.
3. Ibid, fond 300, opis 572/2, delo 65, 11 listov.
4. ALEPKO, N.A. (2010) Problemy formirovaniia sistemy ekonomicheskikh otnoshenii Rossii i Yaponii v 60-e gg. XIX veka. *Uchionye zapiski Komsomolskogo-na-Amure gosudarstvennogo tekhnicheskogo universiteta*. III–2 (3), 4–9.
5. Vysochaishe utverzhdiionnyy ustav dlia rossiiskikh konsulov v Evrope i Amerike. In: *Polnoe sobranie zakonov Rossiiskoi imperii. Tsarstvovanie Gosudaria Imperatora Aleksandra Vtorogo*. Collection 2. Vol. 33(1858). Part 2. Saint Petersburg: Tipografiia II otdeleniia sobstvennoi E.I.V. Kantseliarii, pp. 531–553.
6. Gosudarstvennyi arkhiv Rossiiskoi Federacii, fond 828, opis 1, delo 165, listy 27–192.
7. GUZANOV, V.G. (1996) Prikaz flagmana – sledovat v Nagasaki. *Morskoi sbornik*. 4, 88–92.
8. NAKAMURA, K. (ed.) (2004) *Dnevniky sviatogo Nikolaiia Yaponskogo*. Vol. 2. Saint Petersburg: Giperion.
9. Dogovor o torgovle i moreplavanii, zakliuchennyi mezhdru Rossiei i Yaponiei 27 maia (8 iunია) 1895 goda. In: MINISTERSTVO INOSTRANNYKH DEL (1906) *Sbornik dogovorov i diplomaticheskikh dokumentov po delam Dal'nego Vostoka. 1895–1905 gg.* Saint Petersburg: Tipografiia A.M. Mendeleevicha.
10. ILYSHEV, A. (2004) Pervye rossiiske zdaniia v Yaponii. *Yaponiia segodnia*. 5, 24–27.
11. KONDRATENKO, R.V. (2009) Voennye porty Rossii na Tikhom okeane v XVIII–XIX vekakh. *Russkii sbornik*. VI, 56–75.
12. KRESTOVSKII, V.V. (1882) *V dal'nikh vodakh i stranakh*. Vol. 6. Saint Petersburg: Obshchestvennaia polza.
13. PAVLOV, D.B. (2010) Russkii voenno-morskoi lazaret v Nagasaki, 1858–1906 gg. (istoricheskii ocherk po rossiiskim istochnikam). In: *Yaponiia. 2010. Ezhegodnik*, Moscow: Institut vostoковедения РАН, pp. 252–273.
14. POGALKO, P.E. (2004) *Yaponiia v sudbakh rossiian: ocherki istorii tsarskoi diplomatii i ros. diaspori v Yaponii v kontse XIX – nachale XX veka*. Moscow: Institut vostoковедения РАН, Kraft+.
15. POPOV, K.M. (1964) *Yaponiia. Ocherki razvitiia natsionalnoi kul'tury i geograficheskoi mysli*. Moscow: Mysl.
16. Ustav konsulskii. In: *Svod zakonov Rossiiskoi Imperii* (1900). Vol. 11. Part. 2. Saint Petersburg: Obshchestvennaia polza. pp. 725–748.
17. UKHTOMSKII, E.E. (1897) *Puteshestvie Gosudaria Imperatora Nikolaiia II na Vostok (v 1890–1891)*. Vol. 3. Saint Petersburg, Leipzig: F.A. Brokgauz.
18. LENSEN, G.A. (1968) *Russian Diplomatic and Consular Officials in East Asia*. Tokyo: Voyagers' Press.
19. NEFF, R. (2007) Korea's Inhospitable Shores: Shipwrecks of Chejulsland. In: *Transactions. Royal Asiatic Society. Korea Branch*. Vol. 82, pp. 53–88.
20. BURKE-GAFFNEY, B., EARNS, L.R. (2015) *Nagasaki: People, Places and Scenes of the Nagasaki Foreign Settlement 1859–1899. Higashiyamate Stories. Russian Consulate*. [Online] Available from: <http://www.nfs.nias.ac.jp/page027.html#RusCons> [Accessed 23 January 2015].

Надійшло до редколегії 14.09.15

O. Kyrychenko, senior assistant
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine

RUSSIAN IMPERIAL CONSULATE IN NAGASAKI

The circumstances of opening and activities of Russian Empire Consulate in Nagasaki are analysed in the article. The date of its foundation, surnames and posts of its chiefs are specified. The main functions and the peculiarities of consular office activity that were, in particular, consul's guardianship above the naval hospital in Nagasaki are defined. The incident of calling a merchant to act as a consul as well as cases of acting as Russian consul by a representative of European country and vice versa are described. The reports of Russian consuls in Nagasaki to Ministry of Foreign Affairs Asiatic department are analysed. The conflicts that took place between a consul and Navy Ministry representatives are examined.

Keywords: Russian Empire, Japan, consulate, Nagasaki, hospital.

УДК: 329/78(477.83/86)

С. Папенко, асп.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ЗАСНУВАННЯ ТА НАПРЯМИ ДІЯЛЬНОСТІ МОЛОДІЖНОГО ТОВАРИСТВА "СОКІЛ" У ЛЬВОВІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Стаття присвячена діяльності львівського молодіжного товариства "Сокіл" наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Проаналізовані причини створення сокільських товариств та вплив чеського й польського сокільства. Розкрито вплив соціально-політичних процесів, які відбулись на західноукраїнських землях наприкінці ХІХ ст., на зародження та розвиток сокільства. Розглядається роль студентських товариств "Ватра" та "Академічне братство" у створенні українських "Соколіє". Визначено основні шляхи поширення сокільського гімнастично-спортивного руху. Наголошується, що українські "Соколи" виникаючи за чеським та польським зразком, від сусідніх народів запозичили лише назву та організаційну структуру. Зазначається про структуру та організаційну будову українських "Соколіє". Розкрито гімнастично-спортивну, протипожежну та культурно-просвітницьку діяльність українського молодіжного товариства "Сокіл" у Східній Галичині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. Підкреслено, що сокільська система виховання заохочувала українців своєю демократичністю, гармонійним поєднанням духовності й тілесності, сприяла національному самоутвердженню. Висвітлено форми та засоби фізичного виховання. Акцентується увага на значенні гімнастики та спорту для українського народу напередодні Першої світової війни. Висвітлено роль та значення львівського товариства "Сокіл" у розбудові мережі сокільських товариств. Підкреслено окреме місце В. Нагірного, В. Лаврівського, І. Боберського – організаторів українського сокільського руху в удосконаленні діяльності товариства та створенні сокільських осередків у Східній Галичині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: Східна Галичина, сокільський рух, молодіжні товариства, національно-визвольна боротьба, державотворчі процеси.

Історія українського сокільського руху у Східній Галичині наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. посідає важливе місце в історії України, адже саме спортивні молодіжні товариства були чи не єдиними осередками, через які українська молодь могла згуртуватися для відстоювання своїх власних національних інтересів. Якраз у середовищі спортивних товариств зародилися ідеї про утворення мілітарних організацій на західноукраїнських теренах, завдання яких полягало у збройній боротьбі за українську державність. Важливим було те, що саме українські гімнастично-спортивні сокільські організації становили ядро українського війська новітньої доби – Легіону Українських січових стрільців, який з початком Першої світової війни виступив на захист українських державних інтересів.

Дослідження історії українського сокільського руху активувалось в основному з проголошенням незалежності України. Назвемо розвідки, насамперед, В. Леника [15], О. Вацеби [7], І. Дацюка [9], М. Лазаровича [13; 14] та ін. Проте згадані праці не позбавлені окремих недоліків щодо розкриття різних аспектів діяльності молодіжного товариства "Сокіл" у Львові наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Метою дослідження є аналіз джерел та літератури, які дають можливість дослідити створення та напрями діяльності молодіжного товариства "Сокіл" у Львові наприкінці ХІХ – початку ХХ ст.

Львівське гімнастично-спортивне товариство "Сокіл" було започатковано в 1894 р. за сприяння інженера-підприємця Василя Нагірного та громадського діяча Володимира Лаврівського.

Від перших кроків створення у Львові українського "Соколу" організатори та прихильники сокільського руху намагалися донести до українського народу думку про необхідність виховати сильне молоде покоління, здорове

фізично й духовно, і переконували в тому, що саме в поширенні сокільських ідей – майбутнє української нації. "Вправи тілесні дуже корисно впливають на стан здоров'я фізичного, а посередньо і духовного", – підкреслював в одній із перших своїх публікацій Володимир Лаврівський [12, с. 2]. Крім того, у статуті українського "Соколу", складеному у 1892 р., В. Лаврівським наголошувалося, що основне завдання товариства полягало у "побудові соборної України, яка б не зазнавала національного, політичного та духовного гноблення" [2, арк. 2].

11 лютого 1894 р. у Львові у залі "Руської Бесіди" на вул. Вірменській, 2 відбулися перші Загальні збори українського гімнастично-спортивного товариства "Сокіл". Головою новоутвореного товариства було обрано В. Нагірного, а його замісником В. Лаврівського. Львівський "Сокіл" проголошувався як товариство широкого культурного спрямування, доступне усім, хто бажає стати його членом [11, с. 191].

Саме з цього часу, із закликом "Бодрімосья!", і розпочалась історія організованого українського сокільського руху на західноукраїнських землях. Про відкриття у Львові українського сокільського товариства широко повідомляла преса. Як підкреслив один із фундаторів українського сокільства В. Лаврівський, чеши з пильністю стежили за розвитком українського сокільства та підтримували поширення сокільських ідей серед слов'янських народів. Так, перша публічна згадка про заснування українського "Сокола" з'явилася саме в чеському "Sborniku sokolním" в статті доктора Й. Шайнера "Nase hesla" [12, с. 3]. В українських періодичних виданнях зазначалося, що під час виборів першого голови товариства, Євген Барвінський запропонував кандидатуру професора Володимира Шухевича, на що той відмовився на користь Василя Нагірного – директора спілки "Народна торгівля". У ті часи газета "Діло" подала відо-